

انرژی و قفقاز

عباس ملکی

ارائه شده در انجمن سفرای جمهوری اسلامی ایران

۱۵ شهریور ۱۴۰۱

۱- یکی از بزرگترین و عمیق ترین تحولات در سیاست خارجی مفهومی به نام ایران از ۳۰۰۰ سال قبل تا فروپاشی اتحاد شوروی بوده است. این حادثه فرصت های متعددی را برای ایران فراهم نمود. فرصت هایی که یک به یک در دوره های مختلف از جمله پیمان اتحاد ۱۷۲۳ با روسیه در رشت، معاهده گلستان ۱۸۱۳، و معاهده ترکمانچای ۱۸۲۸ از دست رفته بود. انقلاب بلشویکی روسیه در اکتبر ۱۹۱۷ فرصتی به ایرانیان داد تا از بندهای تسلط همه جانبه روسیه تزاری آزاد شوند، اما این بار روسیه در لباس اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی تهدید تازه ای برای ایران شد. سیاستمداران ایرانی در امضای قرارداد معاهده مودت ۱۹۲۱، و توافق قوام-سادچیکف ۱۹۴۶ تا اندازه ای که توانستند از منافع ایران دفاع کردند، اما معجون قدرت نظامی ارتش سرخ همراه با اندیشه مارکسیستی در همه جای جهان کشورها را به تسلیم و زانو زدن واداشت. این تنها و تنها ایران بود که توانست در برابر شوروی در آن دوران سخت مقاومت کند. متأسفانه نخبگان آذری در آنسوی ارس در فرصت بدست آمده در پس از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ نتوانستند از فرصت بدست آمده در حاشیه کنفرانس ورسای استفاده کرده و مناطق زرخیز اران را به ایران بازگردانند.

۲- در سالهای ۱۹۸۸ و روشن شدن نقاط ضعف امپراتوری شوروی، تمایل مردم قفقاز به بازگشت به ایران مجددا آشکار شد. هزاران هزار نفر به سمت مرزهای ایران حرکت کردند و نهایتاً در ۲۰ ژانویه ۱۹۹۰ ارتش سرخ با حمله به مردم مشتاق در مسیر سفر به ایران در

باکو ۴۰۰ نفر را شهید نمود که هم اکنون مزار آنان در پارک مرکزی باکو وجود دارد. دولت شوروی با دعوت از وزیر خارجه ایران به مسکو و عقد قرارداد کنسولی سعی کرد که مسئله مشتاقان روابط با ایران در جمهوری های مسلمان نشین شوروی را مدیریت نماید.

۳- بحران در قفقاز یکی از مسائل مهم در مطالعات امنیت ملی ایران است. زیرا تحولات در این منطقه علاوه بر چسبندگی های تاریخی با ایران و همچنین نزدیکی های نژادی و قومی اقوام ایرانی با ساکنان آن به نوعی با دو موضوع دیگر نیز گره خورده است:

الف: رقابت قدرت های منطقه ای همچون ایران، ترکیه، و روسیه، و همچنین سیاست های جهانی و رقابت مابین قدرت های بزرگ بین المللی بخصوص آمریکا، اتحادیه اروپا، چین، و روسیه

ب: موضوع امنیت انرژی، تامین نفت و گاز برای کشورهای اروپایی بعنوان یکی از بزرگترین مناطق با تقاضای شدید برای انرژی و خطوط لوله انتقال از منطقه قفقاز برای ارسال نفت و گاز دریای خزر و پیرامون آن

۴- قفقاز نزدیک ترین مرز خارج نزدیک به مسکوست و به دلایل تاریخی و استراتژیک روسیه همواره ترجیح داده است که با هرگونه تهدیدی در قفقاز بجای مسکو مبارزه کند. تحولات پس از فروپاشی شوروی از جمله جنگ چچن، نآرامی های داغستان، چرکس، اینگوش و قره داغ، اعلام استقلال در آبخازیا و تمایل به تجزیه شدن در آجاریا و جواختیا، انقلاب های نارنجی در اوکراین و گرجستان، تصرف اوستیای جنوبی، بحران قره باغ، پیامدهای اشغال کریمه و تجاوز روسیه به اوکراین در ۲۰۲۲، و نفوذ آمریکا و اروپا در آذربایجان، اوکراین، کشورهای بالتیک، و گرجستان همه و همه حساسیت روسیه را نسبت به قفقاز و ماورای کوه های آن دو چندان کرده است.

۵- خلیج فارس دارای ۶۵ درصد ذخائر ثابت شده نفت و ۲۵ درصد ذخائر ثابت شده گاز دنیاست. روزانه ۱۷ میلیون بشکه نفت خام تولیدی کشورهای منطقه خلیج فارس مانند ایران، عراق، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، کویت و قطر از تنگه هرمز عبور می

کند. در حالیکه در خوشبینانه ترین نگاه، آسیای مرکزی و قفقاز دارای ۳ درصد از ذخایر ثابت شده نفت خام جهان و ۵ درصد از ذخایر ثابت شده گاز جهان است. بنابراین، این دو منطقه اصلاً با یکدیگر قابل مقایسه نیستند. ولی منابع انرژی در قفقاز از لحاظ دیگری دارای اهمیت است و آن اینکه جهان به دنبال متنوع سازی مبادی ورودی انرژی است. یعنی اگر کشورهای غربی و شرقی اتکای بیش از اندازه ای به تنگه هرمز یا منطقه خلیج فارس و یا خاورمیانه داشته باشند، این امر از لحاظ امنیت انرژی برای آنان دارای تبعات منفی است.

۶- کشورهای بزرگ مصرف کننده مانند آمریکا، چین، اتحادیه اروپا، و هند به دنبال این هستند که منابع انرژی‌شان را متنوع کنند. به این دلیل ذخایر گاز ازبکستان و ترکمنستان و همچنین ذخایر نفت قزاقستان و آذربایجان نیز مورد توجه است. از طرف دیگر روسیه در دوران پوتین، همچنان سیاست های روسیه تزاری را دنبال می کند. اما بیشتر با لوازم اقتصادی - سیاسی و سپس نظامی. بعد اقتصادی سیاست های جدید روسیه کاملاً به بازیگری روسیه در بازار انرژی بستگی دارد. البته از ابزار نظامی هم در جای خودش استفاده می کند. روسیه در گام نخست سعی می کند که تسلط خودش را بر کشورهای مشترک المنافع و یا کشورهایی که در گذشته عضو اتحاد جماهیر شوروی بوده اند، دوباره احیاء کند. اما این بار از لحاظ انرژی روسیه اروپا را کاملاً به خود وابسته کرده است. در همین راستا، تقریباً روسیه تمام زیر ساخت های انرژی کشورهای حاشیه خودش را خریده است. یکی از کارهای خوب ایران، ساختن یک خط لوله گاز برای فرستادن ۲ میلیارد متر مکعب گاز در سال به ارمنستان است. اما زمانی که این خط لوله تمام شد، تمام سهام شرکت گازی ارمنستان را شرکت گازپروم روسیه خریداری نمود. در کشورهای بلغارستان، رومانی، مجارستان، بلاروس، و اوکراین نیز روسیه بر بیشتر تأسیسات نفت و گاز این مناطق دست گذاشته و آنها را تصاحب کرده است.

۷- در اکثر موضوعات مبتلابه در سیاست خارجی ایران، مسئله قفقاز تاثیرگذار است. در سیاست های مربوط به صادرات نفت و گاز ایران به نقاط دیگر جهان بخصوص اروپا، کشورهای قفقاز از جمله نقاط واسط می باشد. همچنین در نگاه کلانتر، گسترش ناتو به شرق از جمله دغدغه های اصلی تصمیم گیران ایرانی همواره بوده است و نفوذ اسرائیل به کشورهای همسایه ایران نیز از چالش های اساسی سیاست خارجی و سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران می باشد. گوا اینکه تقویت نقش روسیه در قفقاز همراه با موانعی برای ایران به جهت یافتن رژیم حقوقی بهینه جهت دریای خزر و ایجاد روابط متعادل با کشورهای نظیر جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان است. به همین دلیل جمهوری اسلامی مایل است که علیرغم داشتن روابط خوب با روسیه از حمله وسیع و گسترده روسیه به اوکراین حمایت ننماید. زیرا وضع چنین رویه هایی در اطراف ایران برای منافع ملی ایران خطرناک است.

۸- منطقه قفقاز علاوه بر دارا بودن منابع نفت و گاز محدود، نقش عمده ای در ترانزیت انرژی به سمت سه بازار عمده مصرف انرژی دارد. قفقاز اکنون بخشی از اروپاست و از طریق خطوط لوله متعدد انتقال نفت و گاز از این منطقه به اروپا در حال انجام است. قفقاز خطوط لوله ای به منطقه مدیترانه داشته که می تواند از آن جا به حوزه های مصرف آسیایی سرازیر شود. قفقاز می تواند از طریق ایران و روسیه انرژی را به شرق آسیا برساند.

۹- ایران با جمهوری آذربایجان در حوزه انرژی همکاری دارد. از جمله در حوزه گازی شاه دنیز، حل وضعیت حقوقی حوزه الاف، اراز، شرق، سوپ نفت خام، انتقال گاز ترکمنستان به آذربایجان از طریق ایران و انتقال فرآورده از پالایشگاه باکو به تهران.

۱۰- پیشنهاد می کنم که موارد زیر در دستور کار سیاست خارجی کشور قرار گیرد.

- بازار انرژی دنیا به گونه ای است که هر دو طرف خریدار و فروشنده به یکدیگر نیازمند هستند. خریداران برای تأمین انرژی مورد نیاز خود و فروشندگان برای تأمین نیازهای مالی برای توسعه کشور، تأمین نیازهای جمعیت خود بخصوص حل مشکل بیکاری

جوانان، و سرمایه گذاری برای فائق آمدن به مشکلات تغییر اقلیم و گرم شدن زمین. ایران بعنوان کشوری که در اکثر حامل های انرژی تجدیدپذیر و تجدیدناپذیر در میان پنج کشور اول از لحاظ ذخائر اثبات شده می باشد، اعلام نماید که آماده است برای رفع مشکلات تولید، انتقال، و مصرف انرژی با دیگر کشورها همکاری نماید.

- فعالیت سرکنسولگری ایران در استان سیونیک ارمنستان در منطقه زنگزور جدی گرفته شود.

- خط آهن رشت آستارا تکمیل شود. کریدور شمال جنوب منتظر این قطعه از راه آهن است.

- ازدیاد سوپ گاز با آذربایجان

- افزایش فشار گاز به ارمنستان

- همکاری در زمینه حمل و نقل با گرجستان